

דף שבועי

בס"ד

פרשת בא, תשפ"ה, מספר 1604

"קדש לי כל בכור" יונה בר- מעוז

מזל המצריים ומשפיע בהם; והזיכרון השלישי הוא קדוש הבכורים לגבוה – זכר למכת בכורות מצרים והצלת בכורי ישראל מהמגפה.

הרב משה אלשיך³ מסביר את המעשה שעשה משה מתוך חשש של טרוניה מצד העם; מדוע עליהם לקדש את הבכורות אחרי שהקריבו כבר קורבן פסח שהציל את הבכורות ממוות,⁴ ואילו כלל העם היה ממילא צריך להיגאל בגלל שבועת ה' לאבות. על זה אלשיך עונה, שלא היה אפשרי בדרך הטבע לגאול את כל עם ישראל מבית העבדים של מצרים, אלא בחוזק יד ובהקרבת השה, מזלם של המצרים, ובמיוחד כשישראל לא היו ראויים לכך,⁵ כפי שהדגיש שה' הוציא "אתכם, בלתי צדיקים":

והנה משה מיד היה לו לומר מצוה זו מבלי הפסק בדבר אחר, אמנם חש (=חשש) פן יאמרו ישראל לאמר: למה זה יהיו הבכורות קדש? הלא מציאות יציאת מצרים היתה חובה עליו יתברך, לקיים שבועת האבות, ואם כן מה שצונו יתברך ליקח "שה לבית אבות" כו', לא היה, רק להציל ממות נפש כל בכור מישראל; שיראה את הדם ויפסח על הפתח. ואם כן בקרבן פסח היה כבר נתקן מבלי היות הבכורות קדש ולא יאמר שהם לו! ...⁶ על כן בא משה רבנו עליו השלום וטרם ידבר מצות בכורה הקדים הקדמה ואמר: "זְכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה" כו' (להלן:ג) – לומר: אל יעלה על רוחכם כי ליגאל לא היה צריך דם פסח ומילה על סמך שבועת האבות, ולא היו, רק להציל הבכורות. כי הלא "זכור את היום הזה", כלומר: הביטו אל עצם "היום הזה", ואשר יראה בעיניכם "אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם" (שם) כיוצאים מעצמכם – לא כן הוא, כי הלא הוא "מִבֵּית עֲבָדִים" (שם). כלומר, מבית קבוע לעבדים בל יצאו עוד משם -- כנודע מרבתינו ז"ל שמזל מצרים יחייב בל יצאו עבדים לחירות -- נמצא הוצרך יתברך לשדד המערכת, ועל כן אל יעלה

כאשר ה' מצווה את משה לקדש כל בכור (שמ' יג:א-ב), משה פונה מייד אל העם ומדבר בהרחבה על זכירת יציאת מצרים, איסור חמץ כל שבעת ימי הפסח ועל חובת אכילת מצה (פס' ג ואילך). רק בפסוק יא, בפרשייה חדשה, הוא מדבר על חובת קידוש כל פטר רחם באדם ובבהמה, כולל פטר חמור. כמה פרשנים העלו תמיהה על כך, ונציג תשובות של חלק מהם לפי סדר זמנם.¹ שני פרשנים סבורים שמשה נהג כך מחשש לתפיסה שגויה של העם את מצוות קידוש הבכורות, ושני פרשנים רואים בכך הבדלי גישה בין ה' למשה. תשובת ר' יצחק אברבנאל היא,² שכאשר ניתנה מצוות קידוש הבכורות לאחר היציאה ממצרים, היה העם עלול לחשוב שמצווה זאת דייה כדי לזכור את יציאת מצרים המופלאה, ואין צורך במצוות שניתנו לזיכרון עוד לפני היציאה ממנה (בשמ' יב:יד-כ). לכן חזר משה על עיקרי הדברים שנאמרו אז, לפני שפרט את מצוות קידוש הבכורות. אברבנאל מסביר בפירושו גם מה צריך ללמוד מן המצוות שנאמרו בעבר:

והנה משה רבינו חשש שמא יחשבו ישראל, שהקדוש ברוך הוא בחר לזיכרון גלות מצרים וגאולתו ענין הבכורות, ושמפני זה יבטל ענין הפסח והמצה ואסור החמץ, כי היה די בזיכרון אחד לנס אחד, וכיון שעתה היה הקדוש ברוך הוא מצוה "קִדְשׁ לִי כָל בְּכוֹר" (פס' ב) – כי בזה היה הזיכרון ולא במצוה אחרת. הנה מפני זה אמר "מִשֶּׁה אֶל הָעָם" (פס' ג) כשרצה לצוותם על קדוש הבכורות ושיזכרו לקיים מצוות המצה ואסור החמץ ועל הפסח, שיחברו אותם המצות שכבר נצטוו בהם למצוות קדוש הבכורות, כדי שידעו ויבינו ששלשה זיכרונות יהיו להם. האחד: אכילת המצה ואסור החמץ – זיכרון ליציאת מצרים שהיתה כל כך בחיפזון שלא הספיק בצקם להחמיץ; והזיכרון השני הוא קורבן הפסח בלילה הראשון – זיכרון לשפטים שבלילה הוא עשה בביטול כוח מזל טלה שהיה

3 חי בין השנים 1506-1600.
4 ייתכן שר' אלשיך סבור שהמצווה הזו גורמת להפסד כספי, ולכן תביא לאי שביעות רצון של העם, בדומה לפירוש 'כלי יקר' של ר' שלמה אפרים מלונטשיץ, כאשר הוא מסביר מניין לחז"ל שהבן התם הוא זה ששואל "מה זאת" (שמ' יג:יד) ואינו רשע: "ולמה יבקש התם טעם לכל אלו כי אינו חסר לנפשו מאומה, אבל בפדיון הבן שאין נותנים לו כלום אלא מבקשים ממנו שייתן הוא דמי פדיון אז הוא שואל 'מה זאת', כי אפילו תם ופתי גמור הרי הוא חכם לעניין זה להחזיק ממון, שלא ליתן ממון לשום אדם כלום בחנם".
5 בשל אריכות דברי הפרשן לא הבאנו את טענתו על שקיעת ישראל בטומאת מצרים.
6 כאן יש קטע שבו אלשיך מסביר איך הניסוח של מצוות "קדש ל"י מונע מראש טענה כזאת. אך אכמ"ל.

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות" הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.
** מאמר זה נכתב בהודיה ליוצר האדם ובהתפעלות על הולדת שלושה דורות בהפרש של יום בחודש בין דור לדור: בין ' באדר ל"ב בו נולדו נכדתי גבע, כלתי שירי והסתבא ציפורה למשפחת דורות. ישמרם ה' ויחיים.
1 בכל הציטוטים נפתח את הקיצורים לטובת הקוראים, וכן נוסף פיסוק, כיון שרוב הפירושים אינם מובאים על פי מהדורה מדעית.
2 חי בין השנים 1437-1509. כדרכו הוא מציג כמה שאלות בראשית הקטע שהוא רוצה לפרש, ועונה עליהן אחת אחרי אחת. הנושא שאנו דנים בו הוא שאלה ו שנשאלה כבר בתחילת פירושו לשמ' יב:מג.

שד"ל עומד על כך שבפרק יב-כא-כז משה קורא לזקני ישראל ומצוה אותם רק על שחיטת שה, נתינת דמו על הסף ועל שתי המזוזות, ומודיעם כי עתיד ה' לנגוף את בתי מצרים ועל בתי ישראל יפסח. הוא אומר גם, שבעתיד יעשו בני ישראל את קורבן הפסח. בהוראות האלה של משה, אין כל התייחסות לאכילת מצה, לאיסור חמץ ולחג של שבעה ימים, למרות שה' ציווה על כך לפני כן יחד עם הציווי של שחיטת השה (יב-א-כ). לפי שד"ל, ההשמטה נעשתה משום שמה היה סבור שאין טעם לדבר אל העם על מה שיעשו בעתיד לאחר הגאולה ממצרים כל זמן שלא נגאלו, כי לא ירדו לעומק הדברים. ברור שא-לוהים לא היה שותף לחשש זה, אלא רצה להכניס בלב העם את וודאות הגאולה העתידה על ידי שקבע מראש את הסדרים לחיזוק הזיכרון שלה. ואילו משה משלב את ההוראות רק לאחר מעשה, בתוך מצוות קידוש הבכורות שניתנה לאחר הגאולה.¹⁰

לפי כל אחד משלושת הפרשנים הראשונים יש הסבר מדוע נאלץ משה לשלב את דיני חג הפסח בתוך מצוות קידוש הבכורות, כי חשש שברגע שהוא יעביר מצווה זאת לעם, מיד תתעוררנה אי הבנות או טרוניות אצל בני ישראל או הערב-רב. השילוב מוכיח שהם מקשה אחת שנועדה להדגיש את חובת הזכירה של יציאת מצרים, והוא נחוץ במיוחד משום שקידוש הבכורות אינו יכול למלא את התפקיד הזה במלואו; הרי לא תמיד נולדים בכורות זכרים לבני אדם או לבהמותיהם.

אבל לפי שיטת שד"ל אין כל הכרח לשילוב זה, כי מיד לאחר היציאה ממצרים היה משה יכול למסור את מצוות ה' שנאמרו לו בתחילת פרק י"ב, עוד בטרם אמר לו ה' את מצוות קידוש הבכורות. ולחלופין, יכול היה לומר אותן לאחר הצגה מלאה של מצוות קידוש הבכורות, שזה עתה קיבל. באותה נקודת זמן לא היו המצוות השונות תלויות זו בזו, וסדר אמירתן לא היה משמעותי, כי כל המצוות הללו אמורות לחול רק כאשר יגיעו בני ישראל לארץ המובטחת, כפי שאמר משה עצמו הן על מצוות חג הפסח והן על מצוות קידוש הבכורות.

ועל הכול נשאלת השאלה באיזו זכות קובע משה את הדרך שבה יימסרו דברי ה' לעם? נראה שהתשובה מצויה בעובדה המדהימה שמצוות קידוש הבכורות ניתנה למשה כמשימה אישית, בלי שנצטווה כלל למסור אותה לעם: "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא" (שם' יג:ב), ולכן רשאי היה משה לבצע אותה בדרך שנראתה לו הטובה ביותר לשם התקבלותה על ידי עם ישראל.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

על רוחכם שמעצמכם הייתם יוצאים, כי לא כן הוא, כי אם "בחזק יד הוציא" יתברך "אתכם". כלומר, "אתכם", בלתי צדיקים, הוצרך "חזק יד" לשדד המערכת, וזהו אומרו "מזה", כלומר, ממוקם מיוחד לבלתי יצא עבד לחירות, "זה" – מפאת המערכת.⁷

הרב חיים יוסף דוד אזולאי,⁸ בעקבות האר"י, רואה במעשה של משה ביטוי למחלוקת עקרונית בין משה לא-לוהים בעניין שילובם של חג הפסח הערב-רב עם ישראל. משה חוזר בכוונה על דיני חג הפסח שנאמרו כבר קודם לכן, כדי שהערב-רב לא יתיימשו מלדבוק בעם ישראל, כשישמעו את פרטי מצוות הבכורות שנהוגה במיוחד "בבני ישראל" (יג:ב), ולכן דיני הפסח נאמרים מפי משה "אל העם" (שם:ג).

"קדש לי כל בכור" וגו' "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה" וגו' (יג:ב-ג) – יש לדקדק דה' אמר "קדש לי כל בכור" ומשה רבינו עליו השלום ציוה מצוה אחרת: "זכור את היום הזה" וגו'; ועוד הקב"ה אמר "בבני ישראל" (פס' ב) והוא דיבר אליהם בשם "עם" (פס' ג). ופירש רבינו האר"י ז"ל באריכות, ותורף דברי קדשו – כי משה רבינו רצה לקבל הערב-רב, והשם יתברך לא היה רצונו. ומצוה ראשונה אחר יציאת מצרים היא "קדש". ודייק לומר "פטר כל רחם בבני ישראל" (יג:ב) – לאפוקי הערב-רב. וחש (=והשם) משה רבינו עליו השלום, שאם מצוה ראשונה יצוה לבני ישראל לבדם, באומרו "קדש פטר כל רחם בבני ישראל", אז הערב-רב יחזרו למצרים, לכן מצוה ראשונה אמר להם לכולם, בין לישראל בין לערב-רב, ואמר "ויאמר משה אל העם" – בכללות, לכל ישראל ולערב-רב. ואחר שכבר השום במצוה ראשונה, אז מצא מקום לצוות לישראל: "והיה כי יביאך" (דב' ו:י) – לשון יחיד לישראל נאמרה.

הדעה הזאת של החיד"א מסתמכת, כמובן, על דברי חז"ל שפירשו את דברי ה' למשה אחרי חטא העגל כנזיפה אישית:

"לך רד כי שחת עמך" (שם' לב:ז), 'העם' אין כתיב כאן אלא "עמך"! אמר משה: ריבון העולם מנין הם עמי? אמר לו הקדוש ברוך הוא: עמך הם, שעד שהיו במצרים אמרתי לך: "והוצאתי את צבאתי את עמי" (שם' ז:ד); אמרתי לך שלא לערב בהם ערב-רב. אתה שהיית עניו וכשר אמרת לי: לעולם מקבלים השבים; ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות, אמרתי לך 'לאו', ועשיתי רצונך. והם הם שעשו את העגל, שהיו עובדים עבודת כוכבים והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטא (שמות רבה, וילנא; כי תשא פרשה מב).

הפרשן האחרון שנביא מדבריו הוא שד"ל, שמואל דוד לוצאטו,⁹ כפי שפירש בספר שמות יב-כא: והנה משה בפרשה הזאת לא הזכיר כלל לישראל ענין אכילת המצות ואיסור החמץ, אעפ"י שכבר נצטווה על זה בפרשה שלמעלה, והנכון כי ה' הזכיר למשה ענין אכילת המצות ואיסור החמץ, כי ידע שיצאו מגורשים ולא יספיק בצקם להחמץ, אבל משה לא אמר להם דבר מזה, כי לא היו יכולים להבין למה יאכלו מצות; רק שיצאו פירש להם (בפרק י"ג) איסור החמץ ומצוות המצות, כי אז הבינו שזה לזיכרון הנס שגורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה.

7 אלשיך נותן הנמקה נוספת הקושרת את החמץ עם טומאת מצרים, אך נסתפק במה שהבאנו.
 8 החיד"א בספרו "נחל קדומים". חי בין השנים 1724-1806.
 9 חי בין השנים 1800-1865.

10 וכך הוא מפרש בשם' יג:ג: "ויאמר משה אל העם" וגו' – משה קודם שיאמר לישראל מצוות הבכורות אמר להם מצוות חג המצות, שנאמרה לו קודם צאתם, ולא אמרה להם עד אחר צאתם.